

АТЫРАУ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ЖОЙЫЛЫП БАРА ЖАТҚАН ҚҰСТАРДЫҢ ТҮРЛЕРІН КӨБЕЙТУ ТӘСІЛДЕРІ

Қазалиев Арсен, Қалқаманқызы Анар

«Биология және ауылшаруашылығы» білім бағдарламасының 2 курс студенттері
Ғылыми жетекшісі, аға оқушысы, магистр – **Копашева А.А.**

Атырау жерінде құстар алуан түрлі және кең таралған. Жалпы 280-дей түрлері бар. Тіршілік орындарының әрқилы болуларына қарай құстар облыс көлемінде біркелкі орналаспаған. Облыс жерінде олардың ең басты тіршілік орындарының бірі су және оның жағалауы. Мысалы, нағыз су құстары ретінде сұқсырлар, гагарлар және ескекаяқтылардан 10-н астам түрлер кездеседі. Бұлардың ішінен сұқсыр (чемга) және үлкен сукұзғын тұрақты ұялайды. Ал кіші сукұзғын, бұйра және қызғылт бірқазандар көбею орындарында экологиялық жағдайлардың жыл сайынғы жарамсыз бағытта өзгеруі салдарынан, соңғы жылдарда облыс көлемінде ұяламайды. Қызылмойын сұқсыр, ала және қызылжемсау гагарлар аймақтан қайту кездерінде ұшып өтеді. Аталған құстардың барлығыда балық қоректілер.



Сурет 1. Көкқұтан

Облыс көлемінде жоғарыда аталғандардан басқа, тіршілігі азды-көпті болса да су және оның жағалауымен байланысты құстар көп. Солардың бірі дегелектер — мойны мен аяғы ұзын, суда жүзбейтін, орташа және біршама ірі құстар. Өзен, көл жиектері мен батпақты-шалшық жерлерді мекендеп, ондағы айқұлақтарды, көлбақаларды, балықтың шабақтарын және су бунақденелілерін қорек етеді. Дегелектердің ішінен жиі кездесетіндері көкқұтан, аққұтан, кіші аққұтан, қарабай т. б. Қазтәрізділер — мойны ұзын, құйрығы қысқа, суда жақсы жүзетін, ірі және орташа мөлшердегі су-жер құстары. Облыста кездесетін 28 түрінің 15-ке жуығы ұялайды, қалғандары қайту мезгілдерінде болады. Облыс суларының маңында сарыала қазды, барылдауық, сұр, шүрегей үйректерді, сүңгуірлерді, бейнарықтарды (крохоль) т. б. түрлерін жиі кездестіруге болады. Қаз тәрізділердің көпшілік түрлері кәсіптік аңшылықтың объектілері. Балықшылардың 6 түрінің ішінен қасқалдақ және сутартар сияқтылары кең таралған және ұялайды. Батпақты-шалшықтарда, қайраңдарда және сирек жағдайда шөлейт жерлерде тіршілік етуге бейімделген құстардың бірі балықшылар (кулики). Облыс бойынша белгілі 41 түрінің 13-і тұрақты ұялайды. Олардың жиі кездесетіндері қызғыш, қарала, ұзын сирақ және бізтұмсық балшықшылар. Өзен, көл және жайылма сулардың маңында шағалалар ұдайы кездеседі. Олардың бізде кездесетін 20 түрінің 9-ы тұрақты ұялайды және кең таралған, мысалы көптеген қарқылдақтар, қалың шағала, көл шағаласы т. б. Қалғандарының ішіне 6-ы кездейсоқ, ал 5-і қайту кезінде болады. Шағалалар ұсақ балықтармен, балық өлекселерімен, шаяндармен, су бунақденелілерімен, кейбіреулері ұсақ кемірушілермен қоректенеді. Аздап санитарлық маңызы бар.

Облыс көлемінде ашық ландшафттарды (тегістік және құм шөлейттер, дала белгілері

бар жерлер) мекендейтін құстарда баршылық. Атап айтқанда тырналардан-ақбас тырна ұялайтын болса, сұр және ақ тырна (стерх) қайту кезінде ұшып өтеді. Дуадақтардан — дуадақ, жекдуадақ және безгелдек сияқты түрлері өте сирек кездесетін құстар болып есептелінеді. Көгершіндерден бары 5 түр, соның ішінде жиі кездесетіндері — түркентер, дыркептер, көккөптер т. б. Бұлдырықтардан—қара-бауыр бұлдырық және ұбақ кездеседі. Облыста тауық тәрізділер өте аз. Оның екі түрінің ішінен сұр шіл кең таралған, ал бөдене сирек кездеседі.

Негізінен ашық жерлерде және су жағалаулары мен орман-тоғай алқаптарында күндізгі және түнгі жыртқыш құстар отрядтарының өкілдері кең таралған. Күндізгі жыртқыштардың облыстағы 23 түрінен 9-ы ұялайды, 11-і қайту кезінде болады, ал 3 түрі (тұрымтай, тазқара т. б.) кездейсоқ ұшып келетіндер деп есептелінеді. Жиі кездесетіндері күйкентай, кезқұйрық, дала қыраны, қарақұс, кейбір құладандар т. б. Үкілердің 8 түрінің ішіндегі кең тараған байғыз және саз жапалағы. Қалған үкілер сирек кездеседі. Аталған жыртқыш құстар көбіне кемірушілермен жануар өлекселерімен қоректеніп, пайдасын тигізеді.

Облыста көптеген құстардың тіршілігі ағаш-бұта өсімдіктерімен, адам тұрғындарымен (ауыл, қала) және басқада мәдени ландшафттармен тығыз байланысты екендігі сөзсіз. Атап айтқанда көкек тәрізділерден -кәдімгі көкек, ешкемерлерден-кәдімгі тентекқұс, көкқарғалардан-көкқарға, сарыалқым және жасыл аражегіштер, бәбісек, тоқылдақтардан-шұбар тоқылдақ, ұзынқанаттылардан-сұр қарлығаш. Бұл отрядтар бойынша барлығы 11 түрдің жетеуі тұрақты ұялайды. Ал зымыран, дүпілдек және ақбауыр сұр қарлығаш сияқты құстар Атырау жерінде тек қайту кезінде кездеседі. Жоғарыда аталған құстардың барлығыда бунақ денелілермен қоректенеді. Сондықтан олардың ауыл және орман шаруашылықтарында пайдасы мол.

Атырау құстарының ішіндегі түр саны жағынан ең көбі торғай тәрізділер. Облыс бойынша тіркелген 107 түрдің 56-ы ұялайды, 5-ін кездейсоқ ұшып келушілер деп есептейді, ал қалғандарын қайту уақыттарында кездестіруге болады. Облыста кең таралған торғай тәрізділерге-қосрең, кент және жар қарлығаштарын, бозторғай, айдарлы, құлақты және қара бозторғайлар, ақ шақшақай, үлкен және кіші тағанақтар, шөл тасшыбыжығы, қамыс айқабағы, кәдімгі құрқұлтай, сарбауыр шымшық, қараторғай, сарғалдақ сұрлықеш, жауторғай, торғай және қарға тұқымдастарының өкілдерін (ала қарға, шауқарға, ұзақ, сауысқан т. б.) айтуға болады. Торғай-тәрізділердің көпшілігі аралас, ал кейбіреулері жануар немесе өсімдік текті азықтармен қоректенетіндер.

Жыл сайын 1 сәуірде бүкіл әлем бойынша миллиондаған адамдар құстар күнін атап өтеді, бұл қанатты тіршілік иелерінің рақымын ғана емес, сонымен қатар оларды қорғау қажеттілігі туралы маңызды сұрақтарды көтереді. Бұл күн құстардың біздің ортамыздағы рөлін және қазіргі әлемде кездесетін қиындықтарды еске салады.

Құстар бізді түрлі-түсті қауырсындарымен және керемет әндерімен қуантып қана қоймайды, сонымен қатар табиғи экожүйелердегі тепе-теңдікті сақтауда маңызды рөл атқарады. Олар жәндіктердің популяциясын және өсімдік тұқымдарының таралуын реттеуге көмектесетін қоректік тізбектердің ажырамас бөлігі болып табылады. Дегенмен, олардың дүние жүзіндегі саны тіршілік ету ортасының жоғалуы, ластану, климаттың өзгеруі және жабайы түрлерінің заңсыз саудасы сияқты қауіптерге тап болады.

Құстардың жойылу себебі неде?

«Әлемдегі құстардың жай-күйі» туралы соңғы State of the World's Birds баяндамасына құстардың және жердегі барлық тіршіліктің болашағы үшін өте қорқынышты суретті салады. Барлық құс түрлерінің жартысына жуығы популяциясы тұрақты түрде азайып келеді. Сегіз құстың біреуі жойылып кету қаупінде. Есепте құстар санының айтарлықтай азаюының себептері анықтап көрсеткен.

- Ауыл шаруашылығын кеңейту және интенсификациялау.
- Механикаландыруды, агрохимиялық заттарды қолдануды және жайылымдық жерлерді егістік алқапқа айналдыруды арттыру.
- Тұрақты емес ағаш кесу және орманды басқару.
- Климаттың өзгеруі [1].

Құстар күнінде бүкіл әлемде құстарды сақтау мәселелеріне жұртшылықтың хабардарлығын арттыру үшін түрлі іс-шаралар өткізіледі. Бұған экскурсиялар, лекциялар, көрмелер, байқаулар және басқа да мәдени-ағарту шараларын ұйымдастыру кіреді. Бұл бастамалардың мақсаты - құстардың проблемалары туралы хабардар ету ғана емес, сонымен қатар оларды қорғау үшін халықты әрекетке жұмылдыру.

Әрқайсымыз құстар мен олардың мекендейтін жерлерін сақтауға өз үлесімізді қоса аламыз. Бұған жергілікті табиғатты қорғау ұйымдарын қолдау, ағаш отырғызу және экожүйені қалпына келтіру іс-шараларына қатысу және күнделікті өмірде табиғатты қорғау тәжірибесін қолдану кіреді. Әрбір адамның кішігірім әрекеттері біздің көршілеріміздің және бүкіл планетаның болашағына үлкен өзгеріс әкелуі мүмкін.

«Қазақстанның биоалуантүрлілікті сақтау ассоциациясы» (АСБК) ұйымдастырған жұмыс аясында мен құстар мен олардың мекендейтін жерлерін зерттеу бойынша түрлі іс-шараларында белсене қатыстым. Жақында мен саябақтар мен қорықтарға әртүрлі құстарды байқау үшін саяхат ұйымдастырдық. Құстар мен олардың табиғи ортадағы мінез-құлқы мен мекендеу ортасын зерттеу жұмысын жасадым. Бұл жорықтар маған табиғаттың сұлулығын тамашалауға мүмкіндік беріп қана қоймай, сонымен қатар табиғи мұраны сақтаудың маңыздылығы туралы халықтың хабардарлығын арттырды.



Сурет 2. Атырауда Құстарды бақылау кезіндегі суреттер

Сонымен қатар, мен құстар және олардың экожүйедегі рөлі туралы дәрістер мен танымдық іс-шараларды белсенді түрде өткіземін. Менің мақсатым – құстарды қорғаудың

маңыздылығы туралы білімдерін тарату және адамдарды олардың мекендейтін жерлерін сақтауға белсенді қатысуға ынталандыру.



Сурет 3. Атырауда Құстарды бақылау кезіндегі суреттер

Мен қатысып отырған тағы бір қызықты жоба – iNaturalist платформасындағы (АСБК) ұйымдастырған «Students for Nature» проектіне қатысу. Осы жобада қатысушылар Қазақстанның әртүрлі жерлерінде бақылаған құстардың фотосуреттерін орналастырады. Бұл түрлердің алуан түрлілігінің деректер қорын жүргізуге ғана емес, сонымен қатар өңіріміздің табиғатының байлығына қоғамның назарын аударуға көмектеседі.

Осы күш-жігердің барлығы біздің аймақтағы биоалуантүрлілікті сақтауға ықпал етеді және бізді табиғатты қорғау үшін әрі қарай әрекет етуге шабыттандырады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://wildlifebelarus.org/news/719099.html>
2. Қазақстанның өсімдіктер және жануарлар дүниесі. – Жазушы баспасы, 2002.
3. Белялов О.В. Пернатые хищники и их охрана. – Сибиздат, 2010.